

Kint és bent

Radnóti Sándor: *Recrudescunt vulnere*

A Parlament előtti szobor talapzata Rákóczi Ferenc 1703. évi kiáltványának kezdő szavait idézi: *Recrudescunt in clytiae gentis Hungariae vulnere* (Újra felfakadnak a nemes magyar nemzet sebei).

RÉDEI FERENC FELVÉTELE

Majdnem egyedülálló teljesítmény ez a tanulmánykötet: Radnóti Sándor azokat a kisebb, irodalmi, filmművészeti és művészeti írásait válogatta ebbe a csinos kötetbe, melyeket a 70-es évek elejétől kezdve részint a legális fórumokon, részint a második nyilvánosságban, szamizdatban adott közre. (Rajta kívül Eörsi István és Kardos András harcolt ki magának ilyen kettős létformát.) Annak idején ugyanis felmondta azt a kényszert, hogy csak cenzúrázott – engedélyezett – témákról, nevekről, problémákról írjon. Mint mondja, neki valamelyest könnyebb volt a kettős publikálást elérnie: művészeti témák némelyikében jelentkezhettek a legális sajtóban – szemben azokkal az ellenzéki barátaival, akik politikai vagy gazdasági problémákon gondolkoztak másként. Őket a puha diktátúra egyértelműen kirekesztette a hivatalos nyilvánosságból. Így aztán ez a kötet lenyűgözően izgalmas: egymás mellett olvashatjuk azt, ami akkor „befért” a hivatalosba, és azt, amit illegálisba küldtek.

Így kettős tükörben, mégis egyszerre láthatunk bele a késő Kádár-korszak szellemtörténetébe. Láthatjuk a Mozgó Világ-üveget, Ember Judit betiltott filmjeit, Csalog

Zsolt írásait, Mészöly prózájának aszketizmusát, Esterházy játékoságát stb. Mindezt egy *autonóm gondolkodó* szemüvegén keresztül, mindig személyesen, mindig kiharcolt saját pozíciójából. (Hogy ez mibe került neki, azt most nem taglalom, legfeljebb tíz-egynéhány éves állástalanságát emlitem.)

Kritikái nem szemléznek, hanem elmélyülten vizsgálódnak az adott műben, környezetükben, kitekintenek és állást foglalnak. Némelyikük átfogó esszé – mint a Weöres-tanulmány (*Egy igen nagy költő. Születésnapjára laudatio*). Esterházy Bevezetés a szépirodalomba című könyvét több tételben veszi kézbe, forgatja, mintegy hozzápróbál különféle elemzési stratégiákat, ám ekközben fény derül az író nem egykönnyen leírható egyszeri jelentőségére, s némi baráti vitára is kritikusaival. A *Hímvesző és irodalom* című írás néhány újabb regényt vizsgál, azok közül, melyek örvendezve az elfűjt tabu felett, az írói színvonal rovására szaunáznak Érosz meleg páráiban. A hang itt – természetesen – ironikus. Nem a téma miatt, hiszen az másutt is előbukkan (Fellini Casanovájáról írott dolgozatában), ott már filozofikusan, bizonyos pajkos iróniától

azonban ekkor sem mentesen. Karosabb és szatírába hajló a hang Moldova Bűn az élet című könyvének bogarászásában (*A keserű belügyi romantika...*). A gondolat anyaga azonban végig tárgyyszerű. A polémia a dologról szól – és a felhangok is játszanak. Elutasít vagy elismer: a kritikus hang mindig kiegyenlített, mert érvel.

Szóval: Radnóti még csak szétnézni sem megy be abba a pár éve megnyílt sétálóutcába, amelyben az ott ballagók azt hiszik, annál nagyobb a kritikus rangja, mennél jobban beolvass. A művek és tartásuk minden jelensége mögött talál egy másikat, alatta megint újabbat, verdiktje előtt maga sorolja fel a védő- vagy ellenérveket, és (többnyire) feltételes módban fogalmaz. A kritikus arrogancia és a mindent szerető bíráló szélsőségein túlemelkedve a műjelenleg működése érdekli. S az ítéletet a vizsgálat maga mondja el. Esterházy-dolgozata árulja el vonzalmát a posztmodern látásmódhoz, nyelvjátékaiban fel is ismerhetők a jegyek, a „másképp is lehet” fenntartásai, a „bravúros stílus és – persze! – az irónia. Mégsem fér el ebben a dobozban: kritikái, szösszenetei, politikai közbeszólásai is érzékeltetik a gondolkodói formátumot, amit korábbi kötetéből (*Mi az hogy beszélgetés; „Tisztelt közönség, kulcsot te találsz...”*) ismerhettünk meg. Azt, hogy mikor egy-egy művet kezébe vesz, akkor egy kiérlelt művészet-filozófiából (sajátjából) is nézi annak ágait-bogait, jóllehet saját teóriájára sem bízta rá magát: a művekből hámozza ki megítélésük kritériumait. Nemegyszer úgy, hogy írásmódorában is hasonul a műhöz, amit vizsgál, valami sajátos kölcsönmimikriával jelzi, hogy belülről figyel, a mű magába szippantotta, és ő eddiget vonzásának. Persze ilyenkor is ő marad, csak játékosabb, vagy ha úgy tetszik, empatikusabb, mint pályatársai. Szóval: kilógna a posztmodern skatulyából is. Külön doboz.

Van formátuma. Többek közt attól, hogy csak jelentős művekről (és művészekről) ír, de a bökkenöket is kimutatja műveikben: tapintatosan, egyébként tekintet nélkül barátságára, csoportosulásra. Példa erre Konrád György A cinkos című regényének elemzése (*Grandeza, kolorit*): párhuzamos kritikájában Semprunt „a nagyság iránti romantikus érzékben”, Konrádot a „színpadosság iránti barokkos érzékben” marasztalja el. Helyesebben e vonzalmakban látja azokat a csábulásokat, melyek műveiket megbűlennetik.

Esztétikum, politikai kritika, szemlélem, mint titok – e három univerzum egymásba fonódása, egymásban rejtőzése érdekli azokban a művekben, melyeket kezébe vesz. Petri költészetében a szerelmi lírát a politika felől közelíti, Fellini Casanováját vagy a Nők városa című filmjét a művészi lehetőségek kerülvőitán, Weöres művészetét a

Psyché irányából (is), a rendszer kritikáját – egyszer – a pornográfia vádját kinevetve (*Szekszárdi majomper*). A nagy elmélettel foglalkozó művekkel a háta mögött ez a hármas dimenzió ad valami férfias bájt és stiláris könnyedséget írásainak. Pedig nehézfegyverzetét nem teszi le kritikáiban: e terepen próbálja ki őket vagy éppen korrigálja fogalmait.

Esztétikai látásmód-megújítása szempontjából egy hosszú című, 1977-es előadását kell említenem („*És ha neked ez nem képez művészetet, kedves Ernő, hát akkor nem művészet...*”). A cím Karinthytól való, és az írás azzal foglalkozik, mi tekinthető ma művészetnek, illetőleg milyen lehetőségei integetnek a jövőből. Radnóti két – egymást nem kizáró – lehetőséget említ: az egyikben nem is a művészi forma, hanem az életformareformok a döntők, a szubkulturák önkifejezései; a másikkban a világlátások (és formalehetőségek) pluralizmusa. Azért említem ezt a dolgozatot, mert akkor ez a felfogás elképesztő volt, mára már a szerző is kiegészítette – például a tömegkulturáról írott – tanulmányaival. Mégis, hogy ma másképp látjuk „szakmánkat”, az többek között akkor kezdődött, a Fiala Művészek Klubjában elhangzott előadásban. Szavaiban rohant fel a zárt vagy rendszerbe foglalható esztétika illúziója.

A kötetet két Petri György-tanulmány zárja, hangsúlyozott helyükkel nemcsak értékelnek, hanem Radnóti személyes értékvonalmairól is árulkodnak. A kétszeri nekifutás – túl az alkalom adta lehetőségen, egy szamizdatkötet megjelenésén (1982) és a Valahol megvan (1989) összegző válogatása ürügyén – arról is árulkodik, hogy a kritikus ezúttal bizony keményen birkózik anyagával. A nagy tartóívekre a tőle megszokott eleganciával és mélységgel talál rá, de a szöveg újra meg újra sejteti – tán akaratlanul – e lírai arc felderítésének nehézségeit. Pontos a politikai költő kibogozása az élet empiriájához ragaszkodó kontemplációból, pontos a lírai típus körülírása, a személyes mitológiák elutasítása, a „tényrakások” személyessége. De Radnóti tolla itt már kereső, olykor tétova gesztusról árulkodik! Nem csoda. Mint minden jelentős életmű, Petrié is, bizonyos ponton túl „leírhatatlan”, rejtvénytyszerű, sőt rejtőzködő. Radnóti több alagutat fúr, több irányból közelít, és az arc mörögeinél – ahol a lírai minőség eldől – megáll. Nem akar olyasmit mondani, ami csak metafora lenne.

Nem azért e bizonytalanság, mert a filozófus esszéista számára távolabb fekszik a líra tartománya. Nagyszabású Weöres-tanulmánya, Várady Szabolcs-dolgozata igazolhatja lírai érzékenységét. Nem, a kritikus önfegyelme ez: csak annyit mondani, amennyi talál. Ez is része a formátumnak. (Cserépfalvi.)

Almás Miklós